

ІНТЭРФЕРЭНЦЫЯ НАРАТЫЎНАГА І ПАЭТЫЧНАГА Ё “СКАРБАХ ЖЫЦЦЯ” М. ГАРЭЦКАГА

“Скарбы жыцця” – перадсмяротны твор Максіма Гарэцкага, які стаў вядомы чытачу толькі ў 1993 годзе. Даследчыкі мяркуюць, што ён напісаны ў 1935–1937 гг.

Гэта адметная з’ява ў літаратурнай спадчыне пісьменніка і ў беларускай літаратуры ўвогуле. Стылістыка твора, які сам М. Гарэцкі спачатку думаў назваць “Плачам” [2, с. 228], яскрава адрозніваецца ад папярэдне створанага пісьменнікам.

Выключнасць арыгінальнай мастацкай структуры твора адзначалі А. Адамовіч, М. Мушынскі [1; 5, с. 491]. Пра тое, што ў разглядаемым творы “М. Гарэцкі вельмі свабодны ў сваёй мастацкай форме” [7, с. 78] пісала Л. Сінькова. Даследчыкі неаднаразова звярталіся да аналізу “Скарбаў жыцця”. Але звычайна літаратуразнаўцаў цікавіла найперш вытлумачэнне алегорый і сімвалаў, суадносіны зместу з сучаснай пісьменніку рэальнасцю, філасофская абагуленасць у творы і жанравая прыналежнасць тэксту.

Мы ж ставім у даследаванні наступную задачу: вызначыць наратыўную стратэгію (г.зн., сукупнасць наратыўных працэдур, якія вытрымліваюцца, або наратыўных сродкаў, які выкарыстоўваюцца для аптымальнай рэпрэзентацыі наратыву [8, с. 79]), што абумовіла арыгінальнасць, павышаную экспрэсіўнасць твора.

Як слухна адзначыў аўтар першай манаграфіі пра М. Гарэцкага (калі не лічыць “Спробу манаграфіі” Ант. Адамовіча) Д. Бугаёў, “Скарбы жыцця” “кожным сваім радком крычаць, пратэстуюць супраць паняволення чалавека, здзеку” [2, с. 229]. Чаму і як ствараецца такое ўражанне “крыку кожным радком”, дапамагае зразумець вызначэнне наратыўнай стратэгіі ў творы.

Знакаміты даследчык В. Шмід у “Нараталогіі” адзначае, што, як законы наратыўнай, падзейнай прозы могуць распаўсюджвацца на ненаратыўную паэзію (лірычную, непадзейную), так і канстытутыўныя прынцыпы паэзіі могуць распаўсюджвацца на наратыўную (падзейную) прозу [10]. На думку В. Шміда, прынцыпы лейтматыўнасці (лейтматыўнасць вылучаецца як асобны прынецп, паколькі ідэнтычнасць, дакладны паўтор элементаў не з’яўляецца эквівалентнасцю [10]) і эквівалентнасці (паўтаральнасці таго, што прадугледжвае адначасова як падабенства, так і апазіцыю) выкарыстоўваліся ў класічнай рэалістычнай прозе ў якасці прыватнага прыёму, а ў арнаментальнай паводле Шміда (г. зн., паэтычнай, ненаратыўнай) прозе такія з’явы і працэсы ператварыліся ў канструктыўны прынецп [10].

В. Шмід знаходзіць інтэрферэнцыю паэтычнага і наратыўнага патэнцыялу ў прозе Чэхава, Бабеля, Замяціна, а ў беларускай літаратуры мы можам адзначыць такія рысы ў “Скарбах жыцця” М. Гарэцкага.

Звернемся непасрэдна да самога тэксту. У “Скарбах жыцця” выяўляецца шматлікая колькасць эквівалентнасцей на розных фармальных і сэнсавых узроўнях (праблему эквівалентнасці ў класічнай прозе з пункту гледжання рытму аналізаваў І.В. Жук у манаграфіі “Празаічны тэкст: дынаміка рытмавага існавання” [4]; пазней, услед за ім, рабіла спробу падобнага даследавання Н. Пахомчык у артыкуле “Структурныя гамалогіі ў нарысе Міхася Зарэцкага «Вясна 1930 года»” [6]).

Вызначым спачатку фармальныя эквівалентнасці ў “Скарбах жыцця” на ўзроўні прэзентацыі нарацыі.

Адразу на першай старонцы заўважаем наступную фармальную эквівалентнасць – сем сказаў пранумараваны лічбамі. Калі разглядаць іх тэматычную звязанасць, то відавочна, што паміж імі прасочваецца асацыятыўная сувязь. У гэтых жа сказах вылучаецца эквівалентнасць на ўзроўні сінтаксісу, а таксама эквівалентнасць фанічная.

Сінтаксічная і фанічная эквівалентнасць	<p>1. Браму скарбаў сваіх <u>адчыняю</u>: <u>падходжу</u> і так, <u>падходжу</u> і гэтак, <u>насяджу</u>, <u>адсапнуся</u> – і зноў <u>адчыняю</u>, <u>псую</u> сабе <u>гумар</u>.</p> <p>2. Цяжкаватая брама, панурая вельмі, <u>завесы</u> на ёй <u>паржавелі</u>, <u>замок</u> <u>напсаваўся</u>, <u>ключ</u> у <u>замку</u> <u>не хоча круціцца</u>, – <u>замардавала</u> мяне. [3, с. 524]</p>
---	---

Такія прыёмы ствараюць адмысловы рытм, садзейнічаюць сугестыўнасці прозы. Прывядзем яшчэ прыклады эквівалентнасцей з тэксту:

Лексічная эквівалентнасць	Пагляджу я не рамантычнымі вачыма... Вялікая пустэча стаіць мне ўваччу... [3:524]
Сінтаксічная і фанічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	<i>Там пушча, там гай; там бор, там хмызняк; там балота з рэдкім лесам, там сыпучы пясок; вось – стужка вадзяная, вось – голы плех; вось – шэретка нівы і травы, вось – кучкі, хаткі...</i> [3, с. 524]
Сінтаксічная, лексічная, фанічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	<i>З гэткаю ж, толькі троху карацейшаю пугаю; з гэткаю ж, толькі троху меншаю жабрачаю торбаю.</i> [3, с. 525]
Фанічная эквівалентнасць	<i>Пагнілі, патрупехлі, наваліліся крыжыкі...</i> [3, с. 525]
Фанічная эквівалентнасць	<i>Рудая, лычкастая свіння, з доўгім, голым, маршчынаватым хвостом, са <i>шчэццю</i> стаяком на хрыбціне, рохкае, рыецца ў сваёй вечнасці... Вырыла косці — шэрыя, струпехлыя, зямля на іх наліпла;</i>

Эквівалентнасць у творы М. Гарэцкага выяўляецца і пад час падзелу ўсяго тэксту на часткі падобнага аб'ёму.

“Скарбы жыцця” адметныя таксама частотнай лейтматыўнасцю. У творы М. Гарэцкага лейтматывам праходзяць вобразныя акцэнтны на тэме вечнасці і звязаных з ёю хады, шляху, маўчаньня, холаду, смерці, а таксама выспы Патмос, збавення. Прасочым рэалізацыю ў тэксце лейтматыву: “Яна галосіць аб **вечнасці**. Яна п'е вечна аб **вечнасці**” [3, с. 525]; “Бачу я **бясконцы спрадвечны шлях** у пустым вялікім полі” [3, с. 526]; “**Вечнасць. Хада**” [3, с. 526]; “**І вечнасць** варушыцца ў маёй істоце: **ідзі, ідзі! Усе ідуць — ідзі ты**” [3, с. 526]; “**Ідуць — іду. Узіраюся ў вечнасць**” [3, с. 526]; “Булдавешка стукнула, мокрая ад поліўкі, па тым, што будзе спакойнае, **вечнае**, непарушна-акамянелае, а на ім — **венчык**” [3, с. 526]; “**Мёртвая вуліца.** Снег налятае”

[3, с. 527]; “У **сцюдзёнай** хаце сакочуць у падпеччы куры... жыццё, **вечнае жыццё!**” [3, с. 527]; “Чую **хрып, скрып. Капашэнне ў вечнасці**. А гэта — адзін этап. І ўсё!” [3, с. 527]; “І ты — **круціся! Вырві маркоту з свайго сэрца і круціся, круціся!** Музыка варушыць у табе **вечнасць** — вечна маркотную, часам вяслую” [3, с. 527]; “Бачу я поўную хату людзей. А ў ёй — новая, **белая труна**: фуганкам выструганыя шалёвачкі.

Бачу я жоўтае, вечнае, невядомае. **Венчык** на чале. **Сашчэпленыя, вымытыя да сіняга, працоўныя рукі**” [3, с. 527]; “**Трупы падарожнікаў**” [3, с. 528]; “**Вечнасць. Жуда**. Тое, што завуць: Бог, любоў, павіннасць, праўда, ідэал — усё яно дробненька **круціцца ў вечнасці**, і туды і сюды, і так і гэта” [3, с. 528]; “Там далёка, у хатках, **чакаюць. Чакаюць, чакаюць... Вечна!..**”

[3, с. 528]; “А сумныя вятры **вечных прастораў** шумяць-шумяць...” [3, с. 529]; “Павялыя васілёчкі, што яна любіла, што яна збірала, — рукі нячыстыя чапалі. Ныла мне **вечная рана**” [3, с. 529]; “Жоўтыя, **мёртвыя твары... Мерклыя, згаслыя вочы... Ходзяць — трупы жывыя...** І зацягнулі павясельнаму жудасную мёртвую песню” [3, с. 531]; “Ды сам я — **ранены смяртэльна...**” [3, с. 531]; “Мой жа ты **вечны аптымiсце!**” [3, с. 532]; “Успомні пра **выспу Патмос!** Там **ратунак, збавенне!**” [3, с. 532]; “Едуць, едуць паязджане! Едуць, едуць госці дарагія! У кашулях вышываных... Круглымі вачыма глядзяць. **Пахам тлену** павеяла на мяне” [3, с. 535]; “Бачыў я вялізарныя **піраміды белых цёртых касцей**. Бачыў я каналы, поўныя **тухлай крыві**” [3, с. 538]; “Я ж толькі думаў: “Няўжо **восень** прыйшла?..” І нічога не ўбаяўся...” [3, с. 539]; “**Едзь у залатым чоўне на выспу Патмос**” [3, с. 549]; “**Лягу я, скамянею**” [3, с. 542]; “І думаў я **пра смерць** сваю і **пра Бога** свайго. Смерці прыходу чакаў пакорна і панура, як вол даўбні. І не ведаў: блізка ўжо яна, даўбня тая, ці

далёка” [3, с. 548]; “Далёкая **выспа Патмос! Там прытулак...**” [3, с. 548];

“Дык слава жыццю! / **Слава і смерці!**” [3, с. 550].

З прыведзеных прыкладаў вынікае, што вечнасць найчасцей у творы звязваецца з рухам. Напрыклад, вобраз-канцэпт “трупы падарожнікаў” відавочна звязвае матывы шляху і вечнасці.

З ростам колькасці эквівалентнасцей, паўтораў, з кожнай матэрыялізацыяй у мастацкім слове лейтматыву ўзрастае экспрэсіўнасць у творы, узмацняецца ўздзеянне на чытача.

Пашыраная эквівалентнасць выкарыстоўваецца для эмацыянальнага ўздзеяння ў народных плачах, галашэннях (трэнасах), якія часта характарызуюцца спантаннасцю і наяўнасцю ў іх нейкага спрадвечнага паэтычнага мыслення і досведу. У “Скарбах жыцця” выкарыстанне такіх прыёмаў абумоўлена знаходжаннем пісьменніка падчас напісання твора на мяжы жыцця і смерці. Наратар у творы М. Гарэцкага тоесны суб’екту – аўтабіяграфічнаму апаведачу. Выкарыстанне паэтычных структур у дадзеным тэксце сведчыць не пра імкненне ўпрыгожыць форму, а пра эмацыянальнасць і пачуццёвасць, якая (звычайна, у родава-жанравай норме) прэвалюе ў лірыцы, а не ў эпасе.

Сінтаксічная і лексічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	<p>Што я такою моцаю зраблю? ... Каго ж я такою моцаю адалею? ... Як жа я такою моцаю свет заваюю? [3, с. 529]</p>
Сінтаксічная і лексічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	<p>Колькі там ходаў, колькі там выхадаў, <u>высокіх і нізкіх, шырокіх і вузкіх, светлых і цёмных, ходаў і выхадаў</u> жыцця... Якімі ж ходамі было мне пайсці? <u>Лёс</u> мой — на ростанях <u>стаяць</u>, пэўных дарог сваіх <u>не ведаць</u>, у лесе думак і ўчуццяў <u>блудзіць</u>... Я клін у сабе нашу. Клін у мяне ўвагналі... [3, с. 530]</p>
Сінтаксічная, лексічная, фанічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	<p>Судзі мяне, судзі мяне <i>кожны і ўсякі!</i> Судзі мяне судом сваім, і <i>кожным і ўсякім...</i> Карай мяне карамі сваімі, карай... [3, с. 530]</p>
Сінтаксічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	<p><u>Стрэхі мае цяжкі.</u> <u>Жытло маё гніло.</u> <u>Паліва маё хутка згарала.</u> <u>Агонь жа мой гарэў</u> вельмі цьмяна. <u>Дровы мае былі сырыя.</u></p>
Лексічны паўтор	<p>Цёмна ў яме глыбокай, цёмна! [3, с. 532]</p>

Лексічны паўтор	Маці мая чорнае жыта дажынае, чорныя снапы зносіць... Маўчыць. Тугу сваю чорную хавае. [3, с. 532]
Лексічны паўтор	А піла скрыгоча, скрыгоча... Мучае мяне, мучае... [3, с. 533]
Лексічны паўтор	І няма краю ходу майму, няма... Так <i>хочацца</i> ў цёплае, так <i>хочацца</i> на мяккае. І каб не чуць, не бачыць подлых вар'ятаў. Чаго яны крычаць? Чаго галосаць? [3, с. 533]
Лексічны паўтор	Ад радасці я плакаў у думках сваіх. Ад радасці я дыхаў-дыхаў... [3, с. 534]
Лексічная і сінтаксічная эквівалентнасць	Было сонца і быў дождж , дзень і ўжо вечар, а я ўсё <i>хаджу</i> , усё <i>шукаю</i> , — і нічога не знаходжу. Нідзе не прымаюць мяне, нідзе не пускаюць мяне... <i>Хаджу, шукаю</i> , — і нічога не знаходжу. [3, с. 536]
Лексічная і сінтаксічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	Трэба ўзвесьляцца. Трэба імпэты свае паказаць. Яшчэ ж ты на сонейку не мерзнеш. Яшчэ ж ты не зусім акалеў, не зусім адубеў... [3, с. 536]
Сінтаксічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	Хацеў прасіць як мага прыгажэй, але язык мой адрантвеў і не слухаў мяне. Хацеў прасіць як мага мудрэй, але думкі мае былі тады — як пнеўе і карчэўе з нетраў цёмнага лесу. [3, с. 537]
Сінтаксічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	...і гром не грыміць, і дождж не ліе, толькі трошачку кропіць на ўспамін. І пажар не тут, а гдзесьці далей, гдзесьці там... І туды праняслася граза. І з роўным сэрцам, і з ціхім сэрцам разважаў я аб сутнасці з'яў жыцця. [3, с. 540]
Лексічны паўтор	І ў родным садзе я стаяў , каля дулі старой. Стаяў-глядзеў, стаяў-глядзеў... Дзівіўся... [3, с. 540]
Лексічны паўтор, сінтаксічная эквівалентнасць	Помніў жыта, помніў песню. Буйнасць сваю маладую помніў ... І <i>развітаўся з надзеямі</i> . Рэторта мая трэснула. Тормаз мой страшна засіпеў і выпусціў пару. <i>І развітаўся я з надзеямі</i> . [3, с. 542]
Лексічны паўтор	Так замкнуў я душу сваю, замкнуў . Ад усяго свету, ад усіх людзей, і ад самых блізкіх, і ад самога сябе, — замкнуў ... [3, с. 544]
Лексічная эквівалентнасць	А хто ж там ходзіць , а хто ж там бродзіць па гэтых снегавых прасторах на месячным святле? Мядзведзь ходзіць , Пралеску водзіць ... [3, с. 544]

Сінтаксічная, лексічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	<p>Калі гэта было, што з вялікім імпэтам на самае <i>неба</i>, на іншую зорку, у вокамгненне я ўзлятаў, і на зямлі белымі і лёгкімі крыламі сваімі рэяў?</p> <p>Калі гэта было, што <i>ішоў я</i>, мазурку танцуючы? Калі было гэта, што не <i>хадзіў я</i>, а <i>бегаў</i>, не датыкаючыся нагамі <i>зямлі</i>, шырачэзнымі крокамі? [3, с. 546]</p>
Сінтаксічная і фанічная эквівалентнасць, лексічны паўтор	<p>Карак мне балеў. Сярэдзіна мне балела. Ныркі мне балелі.</p> <p>Грудзі мае запалі і нылі і нылі, а кадрылю сваю гралі а гралі. Кашляў, як у кадушку.</p> <p>Сэрца маё мазурку танцавала. [3, с. 546]</p>
Фанічная эквівалентнасць	<p>Сядзець мне было мулка: мала мяса засталося ў мяне. [3, с. 547]</p>
Лексічны паўтор, сінтаксічная і фанічная эквівалентнасць	<p>Цёмен стаў мой свет. Цесен стаў мой кут. Канец мне прыйшоў... [3, с. 547]</p>

Прыведзеныя ў табліцы згрупаваныя тэкставыя прыклады сведчаць пра тое, што “Скарбы жыцця” М. Гарэцкага вылучаюцца частотнай лейтматыўнасцю, паўтаральнасцю і пашыранай эквівалентнасцю.

Наратыўная гісторыя ў “Скарбах жыцця”, безумоўна, ёсць. Гэта гісторыя перажытага – гісторыя вытрыманых здзекаў і пакут, “апошняга прычасця”, падрыхтоўкі апаведача да сыходу ў вечнасць. Якраз падзейнага плану тычацца алегорыі і сімвалы, зашыфраваныя ў творы. Але ў дадзеным выпадку на наратыўную гісторыю накладваюцца пэўныя паэтычныя прыёмы, і магчымасці тэксту ад гэтага толькі павялічваюцца. Гісторыя набывае адметнае (экспрэсіўнае і экспрэсіянісцкае) гучанне. Як піша В. І. Цюпа, “інтрыга гісторыі і наратыўная канструкцыя расповеду пра яе – два бакі адзінай камунікатыўнай стратэгіі” [9, с. 304].

Апавядач імкнецца ўсвядоміць прычыны абставін, якія склаліся, свайго становішча, у адметнай форме. Мы бачым арганічнае спалучэнне аповеднасці і паэтычных прыёмаў. Пры тым аповед захоўвае свой псіхалагізм, і ніколі не ператвараецца ў “пустую” форму.

Адбор падзей у “Скарбах жыцця” абумоўлены не толькі наратыўнай гісторыяй, але і ўнутранай, вельмі эмацыянальнай матывацыяй тэксту. Любыя нязначныя сэнсавыя разрывы пераадольваюцца ў творы, дзякуючы эквівалентнасцям, паўторам і лейтматыўнасці.

Такім чынам, ключавой наратыўнай стратэгіяй “Скарбаў жыцця” выступае інтэрферэнцыя паэтычнага (арнаментальнага паводле В. Шміда) і

сюжэтаўтваральнага, аповеднага. Гэта спрыяе надзвычайнай экспрэсіўнасці глыбока філасофскага (з экзістэнцынай нотай) і алегарычнага твора. Дадзеная наратыўная стратэгія рэалізуецца ў тэксце з дапамогай пашыранай эквівалентнасці, паўтораў, частотнай, матэрыялізаванай у мастацкім слове, лейтматыўнасці.

Літаратура

1. Адамовіч, А. Браму скарбаў сваіх адчыняю... / А. Адамовіч. – Мінск: Выдавецтва БДУ, 1980. – 224 с.
2. Бугаёў, Дз. Максім Гарэцкі / Дз. Бугаёў. – 2-е выд., выпр., дап. – Мінск: Бел. навука, 2003. – 239 с.
3. Гарэцкі, М. Скарбы жыцця / М. Гарэцкі // Выбраныя творы / Максім Гарэцкі; уклад. Р. Гарэцкага і Т. Голуб, прадм. і камент. Т. Голуб. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – С. 524-550.
4. Жук, І.В. Прызвічны тэкст: дынаміка рытмавага існавання: Манаграфія / І.В. Жук; Пад рэд. А.А. Лойкі. – Гродна, ГрДУ, 2003. – 234 с.
5. Мушынскі, М. Падзвіжнік з малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі; навук. Рэд. А. М. Макарэвіч; Нац. Акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. Імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск: Беларуская навука, 2013. – 543 с.
6. Пахомчык, Н.С. Структурныя гамалогіі ў нарысе Міхася Зарэцкага “Вясна 1930 года” / Н.С. Пахомчык // Вестник БГУ. – Серия 4: Филол. Журн. Пед. №3. – Минск: БГУ, 2013. – С. 20–24.
7. Сінькова (Корань), Л.Д. Беларуская проза XX стагоддзя: дынаміка жанравых структур / Л.Д. Корань. – Мінск: ВПП “Новік”, 1996. – 220 с.
8. Ткачук, О.М. Нараталогічны слоўнік / О.М. Ткачук – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.
9. Тюпа, В.И. Нарратологический анализ / В.И. Тюпа // Анализ художественного текста: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений. – 3-е изд., стер. – Москва: Издательский центр “Академия”, 2009. – С. 300-328.
10. Шмид, В. Нарратология / В. Шмид. – Москва: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.